

A Metatextual approach in the transformation of narratives on Christ's birth and death

Mona Norouzi*

MohammadAmir Jalali**

Abstract

A text relation with other texts has been an important subject, which attracted the attention of researchers such as Kristeva, Barthes, Riffattere, Genette, etc. In the 1960s, it was Julia Kristeva who used "Intertextuality" for the first time, indicating any relation between different texts. Thereafter, Gérard Genette expanded the study domain of Kristeva, and called relation between a text with other texts or different from its own as "transtextuality" and subdivided this type into five categories where intertextuality was only one type. Other categories were called "arcitextuality", "paratextuality", "metatextuality" and "hypertextuality", each with their own subcategories.

According to Gerard Genette's theory, whenever a text sets to criticize and interpret another text, it will be considered as a Metatext for that text. In Metatextuality as a form of Intertextual intercourse, a text can explain, condemn or endorse another text. This paper studies and discusses all the elements of narratives related to the birth and death of Christ based on comparison of the narratives in New Testament (Matthew, Mark, Luke and John), Quran, Islamic interpretations (Tafsir al-Tabari, Tafsir-i Sur abadi, Rawz al-jinan wa ruh al-jinan, Qisas Al-Anbiya) and Persian poems (until 6th century AH). Furthermore, this paper sets out to analyze the transformation of narrations as well as similarities and differences based on a Metatextual approach.

This study documents that not only there are various narratives between Christian and Islamic sources, but also there are differences among Islamic sources (even in a single text) that have been reflected in Persian poems.

A way of determining "Metatextual" relationships is examining of the similarities between

* M. A. Student of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran. Iran

mona.norouzi.69@gmail.com

** Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Responsible Author)

mohammadamir_jalali@yahoo.com

Received: 04.08.2019

Accepted: 16.12.2019

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

two or more texts in the type and manner of the narrative differences of these references in a single subject compared to other sources.

Moreover, it turned out that differences in narrations is depends on interpretations and interpretations itself is depends on translation. (As the term "taqi" is translated both in the noun and adjective; causing to make two different narratives of Mary's life)

Considering Persian poems, especially poetic texts until 6th century AH, such as poems of Muslim poets who were living in Arran and Shirvan, we found out that both Christian and Islamic narratives have been reflected on poems. It shows that not only the author's ideological background makes narrative differences, but also cultural and historical context is effective.

This study documents that, on Mary's getting pregnant, there are four interpretations based on the verse 12 of Surah At-Tahrim, as well as four narrations: 1. Blowing into her mouth (based on Tafsir-i Sur abadi's narrative) 2. Blowing into her sleeve (based on Tafsir al-Tabari's narrative) 3. Blowing into her vagina (based on Qisas Al-Anbiya's narrative) 4. Blowing into her dress (based on another story of Qisas Al-Anbiya).

The poetic sources that have been examined on Mary's pregnancy are metatext of Tafsir al-Tabari that shows Blowing into her sleeve is the reason of getting pregnant; however, Mary's pregnancy in Manuchehri Damghani's poems has been narrated based on Tafsir-i Sur abadi's narrative. Therefore Blowing into her mouth is the reason of pregnancy; these two texts can be considered as metatext of each other.

Among interpretations are mentioned above, overall, Tafsir al-Tabari is more consistent with Luke's Gospel.

While the going of Jesus near "his Father" is rejected by Nasser Khosro's poem, it is can be a metatext of Bible.

While Khaghani's belief on the "accusation of being God" is a criticism of Christian belief, and also Nezami's interpretation of "being alive during crucifixion", is a denial of Jesus's crucifixion, all of them are metatext of the bible.

Examination of Persian poetry until 6th century AH shows that there are the frequency of vocabulary such as blowing, sleeves and virginity which are related to birth of Jesus, as well as the cross, the fourth heaven, the position of the sun, Baitul Ma'mur, and the needle, that are related to the crucifixion / ascension of Jesus. We can say that these words are influenced by Christian and Islamic narratives in the same way; therefore, these words, which confirm the Christian and Islamic narratives, can be considered as metatext of both of them.

As the Islamic interpretations (both Shi'i and Sunni) on Christ's birth and death are the Metatext of the Holy Qur'an and New Testament, there is also a Metatextual relationship between the Islamic interpretations. Consequently Persian poems (until 6th century AH) can also be a Metatext of Islamic interpretations, and hence they are a Metatext of the Holy Quran as well as Christian sources.

Keywords: Transformation of narrations, comparison of the Islamic and Christian narratives, the way of reflection of Christ's life in Persian poems

Bibliography

- Holy Quran
- _____, 2017, *the gospel of Barnabas*, translated by H. Sardar kabuli, Niayesh publication, 6th edition, Tehran
- _____, 2017, *Bible .Le Nouveau Testament*, translated by P. Sayar, Ney publication, 5th edition, Tehran
- Abd al-Razzaq Esfahani, J., 1941, *Divān*, edited by H. Vahid dastgerdi, Armağan publication, Tehran
- Abu l-Futuh al-Razi, H., 1978, *Rawz al-jinan wa ruh al-jinan*, transcribed by A. Sharani, edited by A. Ghaffari, Eslamie publication, Tehran
- Al-Bushanji, A., 2005, *Qisas Al-Anbiya*, translated by M. al-Hanafiyyah, edited by A. Mohammadzadeh, Ferdowsi university publication, 1st edition, Mashhad
- Allen, G., 2018, *Intertextuality*, Translated by P. Yazdanjou, Markaz publication, Tehran
- Al-Tabari, M., 1960, *Tafsir al-Tabari*, edited by H. Yaqmaie, University of Tehran publication, Tehran
- Anvari, A., 1993, *Divān*, edited by M. Modarres razavi, 4th edition, Elmi va Farhangi publication, Tehran
- Arian, Q., 1990, *Portrayal of the Crist in Persian Literature*, Moin publication, Tehran
- Atiq neyshaburi, A., 2013, *Tafsir-i Sur abadi*, transcribed by Y. Mahdavi, Kharazmi publication, Tehran
- Bresler, Ch., 2014, *Literary Criticism: An Introduction to Theory and Practice*, translated by M. Abedinifar, edited by H. Payandeh, Niloufar publication, Tehran
- Ferdowsi, A., 1994 *Shahnameh*, edited by S. Hamidian, 1st edition, Qatreh publication, Tehran
- Karimzadeh Negari, Z., 2014, "Influence of Quran on Kazem azris poems based on Gérard Genette Transtextuality", MA Thesis, Alzahra University
- Khaqani, A., 2014, *Divān*, edited by J. Kazzazi, 3rd edited, Markaz publication
- Manuchehri Damghani, A. 2017, *Divān*, edited by S. Shiri, 1th edition, Negah publication, Tehran
- Namvar Motlaq, B., 2007, "Transtexual Study", Journal of Human Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, No. 56, Winter 2008, P. 127-142
- Namvar Motlaq, B., 2011, *Transtextuality*, Sokhan publication, Tehran
- Namvar Motlaq, B., 2012, "Hypotextual Genrologie", Journal of Literary Research, No. 38, P. 139-152
- Naser Khosro, A., 2014, *Divān*, edited by M. Minovi, 9th edition, University of Tehran, Tehran

- Neyshaburi, A., 2007, *Qisas Al-Anbiya*, edited by H. Yaqmaie, Elmi va Farhangi publication, 5th edition, Tehran
- Nizami Ganjavi, 1997, *Sharaf nameh*, edited by H. Vahid dastgerdi, transcribed by S. Hamidian, 2nd edition, Qatreh, Tehran
- Nizami Ganjavi, 1998, *Haft Peykar*, edited by H. Vahid dastgerdi, transcribed by S. Hamidian, 9th edition, Qatreh, Tehran
- Nizami Ganjavi, 2006, *Makhzan al-Asrar*, edited by H. Vahid dastgerdi, transcribed by S. Hamidian, 9th edition, Qatreh, Tehran
- Sanai, A., 1983, *Divān*, edited by M. Modarres razavi, Ketabkhaneh Sana'i publication, Tehran
- Sana'i, A., 2004, *The Hadiqat al Haqiqa*, edited by M. Modarres razavi, 6th edition, University of Tehran publication, Tehran
- Todorov, T., 2017, *Mikhail Bakhtin: the dialogical principle*, translated by D. Karimi, Markaz publication, Tehran
- Toolan, M., 2007, *Narrative: A Critical Linguistic Introduction*, translated by F. Nemati, F. Alavi, 1st edition, Samt publication, Tehran

تحلیل تحولات روایی ولادت و عروج مسیح (ع) بر پایه روابط «فرامتنی»

مونا نوروزی* - محمدمامیر جلالی**

چکیده

به اعتقاد ژرار ژنت هرگاه متنی به نقد و تفسیر متن دیگر اقدام کند نسبت به متن اول فرامتن محسوب می‌شود. رابطه فرامتنی می‌تواند در تشریح، انکار یا تأیید متن اول عمل کند. پژوهش حاضر در پی آن است تا اجزای روایت ولادت و عروج مسیح (ع) را بر مبنای مقایسه روایات موجود در میان اناجیل اربعه، قرآن کریم، متون برگزیده تفسیری اسلامی (تفاسیر طبری، عتیق نیشابوری و ابوالفتوح رازی از سده‌های سوم تا ششم)، قصص الانبیاءهای نیشابوری و بوشنجی (قرون پنجم تا ششم)، و متون برجسته شعر فارسی (تا پایان قرن ششم) بررسی کرده و با تعیین شباهات میان هریک از این منابع در تشریح، انکار یا تأیید آنها نسبت به دیگر منابع، چگونگی تحول روایات و وجود روابط فرامتنی میان آنها را مشخص کند. خواهیم دید که منابع شعری بررسی شده درباره شیوه آبنستی مریم، فرامتن تفسیر طبری هستند که مطابقت بیشتری با انجیل لوقا دارد؛ اما سروده منوچهری دامغانی و تفسیر عتیق نیشابوری را درین باره می‌توان فرامتن یکدیگر دانست. سروده ناصر خسرو در عین تأویل و انکار عبارات عیسی (ع) در انجیل، سخن خاقانی درباره «آتهام عیسی به خدایی» و نیز تعبیر نظامی از «زنده بر دار رفتن مسیح» علی‌رغم انکار همگی به نوعی فرامتنی از انجیل محسوب می‌شوند. متون شعر پارسی تا قرن ششم در خصوص روایات نقل شده درباره آغاز و پایان زندگانی مسیح فرامتنی از منابع اسلامی و مسیحی هستند. نه تنها تفاسیر اسلامی در این باره فرامتنی از قرآن کریم و پس از آن عهد جدید هستند، بلکه میان خود تفاسیر اسلامی نیز رابطه فرامتنی برقرار است.

واژه‌های کلیدی

تحول روایت، رابطه فرامتنی، مقایسه روایتهای اسلامی و مسیحی، ولادت و عروج مسیح (ع)

mona.norouzi.69@gmail.com

* دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران

mohammadmir_jalali@yahoo.com

** استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران (مسئول مکاتبات)

تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۵/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۹

مقدمه

مسیحی، و گذشته از وجود تفاوت‌های روایی، در میان متون اسلامی نیز تنوع روایی چشمگیری وجود دارد که برخی متأثر از قرآن کریم و برخی نیز متأثر از اناجیل، و برخی نیز خارج از صراحت این نصوص هستند. متناسب با این روایات مختلف، متون شعری نیز بازتاب‌دهنده روایاتی مختلف‌اند که بسته به بافت تاریخی و قرابت فرهنگی با محیط‌های مسیحی، انواع روایات اسلامی و مسیحی در این متون قابل ردیابی هستند؛ چنانکه می‌توان متون تفسیری و قصص اسلامی را پس از قرآن کریم، فرامتن اناجیل، و متون ادبی را فرامتنی از تمام این آبخورها دانست.

پیشینه پژوهش

قمر آریان (۱۳۹۶) به تفصیل به نحوه ظهور مفاهیم مسیحی و نیز بازتاب چهره مسیح در متون ادبی فارسی پرداخته است. نامورمطلق (۱۳۸۶، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱) پژوهش‌های مختلفی درباره چستی «بینامتنیت» و انواع آن دارد که در بخش مبانی نظری مقاله حاضر به این پژوهش‌ها نیز استناد شده است. کریم‌زاده نگاری (۱۳۹۳) نیز به بررسی تأثیر قرآن بر اشعار کاظم آزی براساس نظریه ترامتنیت ژرار ژنت پرداخته است. پژوهش حاضر نخستین پژوهشی است که از منظر فرامتنیت به بررسی روایات مختلف درباره آغاز و پایان زندگانی مسیح (ع) برپایه تفاسیر و قصص اسلامی، منابع مسیحی و متون شعری می‌پردازد و در پرسش‌ها، منابع محل بررسی و نیز در روش تحلیل دارای تفاوت‌هایی گاه بنیادین با پژوهش‌های پیشین است.

توضیح اصطلاحات کلیدی

ترامتنیت^۳

ترامتنیت چگونگی ارتباط یک متن با متن‌های دیگر است. ژنت روابط متن با دیگر متون را گسترده‌تر و نظام‌مندتر از کریستوا مطرح می‌کند. وی برخلاف کریستوا صراحتاً در جستجوی روابط تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متون نیز هست. نزد ژنت، ترامتنیت دربرگیرنده کلیه روابط یک متن بامتن‌های دیگر است. (نامورمطلق، ۱۳۸۶: ۸۶).

ژنت ترامتنیت را به پنج دسته بزرگ یعنی پیرامتنیت، بینامتنیت، فرامتنیت، سرمتنیت، بیش‌متنیت تقسیم‌بندی کرد. (نامورمطلق، ۱۳۸۶: ۸۳).

پیرامتنیت^۴

نحوه ارتباط یک متن با دیگر متون از موضوعات مهمی است که مورد توجه پژوهشگرانی همچون یولیا کریستوا، رولان بارت، میکائیل ریفاتر، ژرار ژنت و ... قرار گرفته است. ژولیا کریستوا^۱ نخستین بار در دهه ۱۹۶۰ اصطلاح «بینامتنیت» را برای هرنوع ارتباط میان متن‌های گوناگون مطرح کرد. پس از آن ژرار ژنت^۲ با گسترش دامنه مطالعاتی کریستوا، هر نوع رابطه متن با متن‌های دیگر را با واژه جدید «ترامتنیت» نام‌گذاری نمود و آن را به پنج دسته تقسیم کرد: سرمتنیت، پیرامتنیت، فرامتنیت، بیش‌متنیت و بینامتنیت. به اعتقاد ژنت هرگاه متنی به نقد و تفسیر متن دیگر اقدام کند نسبت به متن اول فرامتن محسوب می‌شود. رابطه فرامتنی می‌تواند در تشریح، انکار یا تأیید متن اول عمل کند. با عنایت به جداسدن نظریه‌های روایت از نظریه‌های رمان و باتوجه به تلقی صاحب‌نظران نسبت به متون به مثابه گونه‌ای از گفتمان روایت‌بنیاد، پژوهش حاضر در پی آن است تا اجزای روایت ولادت و عروج مسیح (ع) را بر مبنای مقایسه روایات موجود در میان اناجیل اربعه، قرآن کریم، متون برگزیده تفسیری اسلامی (تفسیر طبری از سده سوم به نمایندگی تفاسیر اهل سنت، تفسیر عتیق نیشابوری از قرن پنجم به نمایندگی از تفاسیر بینابین اهل سنت و شیعه، تفسیر ابوالفتوح رازی قرن پنجم و ششم به نمایندگی از تفاسیر شیعی)، قصص الانبیاء نیشابوری (قرن پنجم) و قصص الانبیای بوشنجی (قرن پنجم و ششم)، و متون برجسته شعر فارسی (از ابتدا تا پایان قرن ششم) بررسی کرده و با تمرکز بر روابط فرامتنی، به تحلیل چگونگی تحول روایت و بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های روایی میان این متون پردازد.

پرسش‌های پژوهش

از دیدگاه روابط فرامتنی چه نسبتی میان روایات مختلف اسلامی و مسیحی درباره میلاد و عروج مسیح (ع) برقرار است؟ چه تفاوت‌های روایی‌ای میان متون تفسیری و نیز قصص اسلامی وجود دارد؟ و روایات متنوع بازتاب‌یافته در متون شعر پارسی پیرامون میلاد و عروج مسیح (ع)، با منابع یادشده دارای چه ارتباطی است؟

فرضیه پژوهش

در عین وجود روابط فرامتنی میان متون اسلامی و

3. Transtextualite

4. Paratextualite

1. Julia Kristeva (متولد ۱۹۴۱م)

2. Gérard Genette

دو متن را مشخص کند. (برای تفصیل در این باره ر.ک نامورمطلق، ۱۳۹۱: ۱۴۲-۱۴۳).

فرامتنیت^۹

فرامتنیت بر اساس روابط تفسیری و تأویلی بنا شده است. ژنت در این خصوص می‌نویسد: «سومین گونه استعلائی متنی که من فرامتنیت می‌نامم، رابطه‌ای است که اغلب به آن تفسیر می‌گویند و موجب پیوند یک متن با متن دیگری می‌شود که بدون اینکه لازم باشد از آن نقل کند یا نامی از آن ببرد، درباره‌اش سخن گوید. این رابطه به بهترین شکل همان نقد است. [...] بنابراین هرگاه متن «یک» به نقد و تفسیر متن «دو» اقدام کند، رابطه آنها رابطه‌ای فرامتنی خواهد بود، زیرا متن دو که به تفسیر و تشریح یا نقد می‌پردازد، نسبت به متن یک، فرامتن محسوب می‌شود. رابطه فرامتنی می‌تواند در تشریح، انکار یا تأیید متن یک عمل کند. به‌طورمثال انواع تفاسیر کتب مقدس به نوعی تفسیر، تشریح و توضیح هستند. (نامورمطلق، ۱۳۸۶: ۹۲).

هرچند که ژنت به توضیح بسیار مختصر و چند سطری در مورد فرامتنیت بسنده می‌کند و این موضوع، بررسی و تحقیق فرامتنیت را با مشکل مواجه کرده است، اما از آنجاکه هدف از این تحقیق جستجو و تشخیص روایات مختلف، تحلیل و نیز علت‌یابی وجود آنها در نحوه روایات بازتاب‌یافته از ولادت و عروج مسیح (ع) در تفاسیر، قصص اسلامی و نیز منابع ادبی است، این رویکرد که براساس روابط تفسیری و تأویلی بنا شده است، جهت تحلیل چگونگی تحول روایات اختیار شده است.

روایات ولادت و عروج (مصلوب شدن) مسیح (ع)

۱- اناجیل اربعه

۱-۱- انجیل متی^{۱۰}

ولادت

«مادر او، مریم، نامزد یوسف بود.» (عهد جدید، ۱۳۹۶: ۱۱۹) «باری، پیش از آنکه به هم پیوندند، مریم خویشان را از روح القدس آستن یافت. همسر او یوسف که مردی درستکار بود و نمی‌خواست نزد همگان رسوایش سازد، بر آن شد تا وی را در نهان طلاق دهد. فرشته خدا به خواب او آمد و وی را گفت: یوسف، پسر داود، از آن بیمناک

پیرامتنیت، ارتباط متن با عناصر زبانی و غیرزبانی خارج از متن یا همراه با متن است که متن را به‌گونه‌ای توضیح می‌دهند و اطلاعاتی اساسی درباره متن به خواننده می‌دهند. نام نویسنده، نام مستعار او، عنوان کتاب، پیشگفتار کتاب و ... از عناصر پیرامتنی محسوب می‌شوند.

بینامتنیت^۱

نظریه «بینامتنیت» کریستوا تحت تأثیر نظریه «منطق مکالمه»^۲ و «چند صدایی»^۳ باختین پدید آمد. کریستوا برای نخستین بار اصطلاح «بینامتنیت» را که ناظر بر روابط بین متون است در شرح آثار باختین^۴ به‌کاربرد (تودوروف، ۱۳۹۶: ۱۰۰). همانگونه که از نظر باختین «مکالمه» از مؤلفه‌های زبان‌هاست، از نظر کریستوا نیز «بینامتنیت» مؤلفه تشکیل‌دهنده همه متن‌هاست. در حقیقت «متن‌ها بخشی از یک نظام معنایی مشترک هستند که بینامتنی است، نه مختص یک متن خاص؛ بدین معنا که همه متون خوانندگان را به متون دیگر ارجاع می‌دهند [...] به‌همین سبب معنا فقط از طریق این نظام مشترک مناسبات قابل بیان است» (برسلر، ۱۳۹۳: ۱۳۲).

سرمتنیت^۵

سرمتن، متن نیست بلکه ارتباط یک متن با ژانر و گونه خود است. سرمتن با تأکید بر ژانر اثر، انتظارات خاصی را در مخاطب ایجاد می‌کند. سرمتن از نظر ژنت در انتظارات خواننده، و از این‌رو در دریافت او از یک اثر نقش دارد (ر.ک آلن، ۱۳۹۷: ۱۵۰).

بیش‌متنیت^۶

ارتباط بینامتنی برپایه هم‌حضور متن‌ها، و ارتباط بیش‌متنی براساس برگرفتنگی و اشتقاق است (نامورمطلق، ۱۳۹۵: ۲۹-۳۰). «از نظر ژنت دو نوع ارتباط بیش‌متنی ممکن است: یا براساس تغییر یا تراگونگی است و یا براساس تقلید یا همانگونگی» (نامورمطلق، ۱۳۹۱: ۱۴۲). ژنت شاخص‌هایی را برای گونه‌شناسی بیش‌متن مطرح می‌کند. یکی از این شاخص‌ها «کارکرد»^۷ است. مهمترین شاخص کارکرد، طنز^۸ است؛ که می‌تواند نوع ارتباط میان

1. Intertextuality
2. Dialogism
3. Polyphony
4. Mikhail Bakhtin (1975- 1895)
5. Arcitextualite
6. Hypertextualite
7. Fonction
8. Parodie

9. Metatextualite

10. Mathios

(۳۱۷) «شب فرارسید و چون روز تهیه یعنی روز قبل از سَبَّت بود، یوسفِ رامه‌ای [...] نزد پیلاتوس رفت و خواستار پیکر عیسی شد. [...] او کفنی خرید و عیسی را فرود آورد و در کفن پیچید و در گوری نهاد که در صخره تراشیده شده بود. [...] چون سَبَّت گذشت، مریم مجدلیه و مریم، مادر یعقوب، و سالومه روغن‌های معطر خریدند و رفتند تا پیکر او را تدهین کنند.» (همان: ۳۱۸) «چون دیدگان برآوردند، بدیدند که سنگ به کناری درغلانده شده است. [...] چون به گور درآمدند، جوانی را بدیدند که در سمت راست بنشسته بود و جامه‌ای سپید بر تن داشت؛ و در حیرت شدند. لیک او ایشان را گفت: «بیمناک مباشید. عیسایِ ناصریِ مصلوب را می‌جویید؟ او برخاسته است.» (همان: ۳۱۹)

۱-۳- انجیل لوقا^۲

ولادت

«خدا در ماه ششم جبرئیل فرشته را به شهری از جلیل به نام ناصره گسیل داشت، نزد باکره‌ای که به نامزدی مردی به نام یوسف از خاندان داود درآمده بود؛ و باکره مریم نام داشت. بر او وارد شد. [...] مریم سخت پریشان گشت. فرشته او را گفت: «بیمناک مباش ای مریم، چه نزد خدا فیض یافته‌ای. اینک در بطن خویش آبستن خواهی شد و پسری خواهی زاد و او را عیسی نام خواهی نهاد.» [...] مریم فرشته را گفت: «این چه سان خواهد شد، چه با مردی نیامیخته‌ام؟» فرشته او را پاسخ گفت: «روح‌القدس بر تو خواهد آمد. [...] هم از این روی هستی مقدّسی که زاده خواهد گشت، پسر خدا خوانده خواهد شد.» (عهد جدید، ۱۳۹۶: ۳۲۶)

مصلوب شدن

«او را با آن تبهکاران بر صلیب کشیدند؛ یکی در سمت راست و دیگری در سمت چپ وی» (عهد جدید، ۱۳۹۶: ۴۳۷). «نزدیک ساعت ششم خورشید گرفت و سراسر زمین در ظلمت فرورفت تا ساعت نهم.» (همان: ۴۳۹) عیسی گفت: «ای پدر، روح خویش را بر دستان تو می‌سپارم.» [...] و اینک مردی به نام یوسف آمد. [...] نزد پیلاتوس رفت و خواستار پیکر عیسی شد. آن را فرودآورد و در کفن پیچید و در گوری نهاد [...] آن روز، روز تهیه بود و سَبَّت در شرف آغاز بود.» (همان: ۴۴۱)

مباش که زن خویش مریم را به خانه خود بری. چه آنچه در او پدیدگشته از روح‌القدس است. او پسری خواهد زاد و تو او را عیسی نام خواهی نهاد.» (همان: ۱۲۰) «یوسف چو از خواب برخاست، چنان کرد که فرشته خدا بدو امر کرده بود. زن خویش را به خانه خود برد و با او نیامیخت تا آن روز که پسری بزاد و او را عیسی نام نهاد.» (همان: ۱۲۱)

مصلوب شدن

«دو راهزن با او به صلیب کشیده شدند، یکی در سمت راست و دیگری در سمت چپ او. [...] از ساعت ششم تاریکی سراسر زمین را فراگرفت تا ساعت نهم. و نزدیک ساعت نهم، عیسی به آواز بلند بانگ برآورد: «ایلی، ایلی، لَمَّا سَبَّتانی؟» یعنی: «خدای من، خدای من، از چه روی مرا وانهادی؟» (عهد جدید، ۱۳۹۶: ۲۵۲) «چون شب فرارسید، مرد توانگری از اهالی رامه آمد که یوسف نام داشت و او نیز از شاگردان عیسی بود [...] پیکر را برگرفت و در کفن پاکیزه‌ای پیچید و در گور تازه‌ای نهاد. [...] فردای آن روز [...] کاهنان اعظم و فریسیان جملگی نزد پیلاتوس گردآمدند و او را گفتند: «سرور، به یاد داریم که این فریبکار در زمان حیات خویش گفت: «پس از سه روز برخوادم خاست.» پس امر کن تا روز سوم بر گور او پاس دهند. [...] پس از روز سَبَّت، چون سپیده‌نخستین روز هفته آغاز به بردمیدن کرد، مریم مجدلیه و آن مریم دگر به دیدن گور آمدند. و در این هنگام زلزله‌ای عظیم روی داد. فرشته خداوند از آسمان فرود آمد [...] و زنان را گفت: نیک می‌دانم که عیسای مصلوب را می‌جویید. اینجا نیست؛ چه آنچنان که می‌گفت، برخاسته است.» (همان: ۲۵۴-۲۵۶)

۱-۲- انجیل مرقس^۱

ولادت

اشاره‌ای به چگونگی ولادت مسیح (ع) نشده است.

مصلوب شدن

«با او دو راهزن را بر صلیب کشیدند، یکی در سمت راست و دیگری در سمت چپ او.» (عهد جدید، ۱۳۹۶: ۳۱۶) «چون ساعت ششم شد، تاریکی سراسر زمین را فراگرفت تا ساعت نهم. و در ساعت نهم، عیسی به آوای بلند بانگ برآورد: «آلوی، آلوی، لَمَّا سَبَّتانی»، یعنی: «خدای من، خدای من، از چه روی مرا وانهادی؟» (همان: ۳۱۶)

بارور شو به پیغمبری که زود است او را یسوع بخوانی.»
(انجیل برنابا، ۱۳۹۶: ۳۳۸-۳۳۹)

عروج

در اناجیل اربعه آمده است که یهودای اسخریوطی مسیح را در ازای مبلغی به رومیان تسلیم می‌کند. رسم بر آن بود که هنگام عید یک زندانی را به خواست مردم آزاد می‌کردند. پیلاتوس، حاکم رومی، چون می‌پرسد چه کسی را آزاد کنم، مردم خواستار آزادی یک زندانی به نام برابا می‌شوند! و اینگونه مسیح مصلوب می‌شود. (ر.ک. عهد جدید، ۱۳۹۶، متی: ۲۳۷-۲۳۹؛ مرقس: ۳۱۰-۳۱۵؛ لوقا: ۴۲۷-۴۳۶؛ یوحنا: ۵۷۴-۵۸۱). اما در انجیل برنابا مطابق روایات اسلامی آمده است که چون یهودا می‌خواهد عیسی را تسلیم کند، «جبرئیل، میخائیل، رفائیل و اوریل» به دستور خداوند «یسوع» را «از روزنه‌ای که مشرف بر جنوب بود» به «آسمان سوم» می‌برند. «آنگاه یهودا در گفتار و رخسار تغییر پیدا کرد و شبیه به یسوع شد.» (انجیل برنابا، ۱۳۹۶: ۶۸۴) و اینگونه یهودا به جای مسیح مصلوب می‌شود. «آنها حکم نمودند بر دار کشیدنش، در کنار دو نفر دزد. [...] یهودا کاری نکرد، جز فریاد آوردن که: ای وای برای چه مرا ترک نمودید.» (همان: ۶۹۰) «به واسطه نیقودیموس و یوسف اباریمائیلی از والی جسد یهودا را به دست آوردند تا دفنش کنند. [...] اما شاگردانی که از خدای نرسیدند، پس شبانه رفتند و جسد یهودا را دزدیده و پنهان نموده، اشاعه دادند که یسوع برخاست.» (همان: ۶۹۱) «پس خدای رحمان چهار فرشته مقرب خود را، که ایشان جبرئیل و میخائیل و رفائیل و اوریل باشند، امر فرمود که یسوع را به خانه مادرش حمل نمایند. [...] پس یسوع در حالتی که فراگرفته شده بود بر فروغ، به غرفه‌ای که در آن مریم عذرا با دو خواهرش و مرتا و مریم مجدلیه و لعازر و نگارنده و یوحنا و یعقوب و پطرس اقامت داشتند فرود آمد.» (همان: ۶۹۳)

۳- قرآن کریم

ولادت

قرآن کریم در آیات ۱۷ و ۱۸ سوره مبارکه مریم ولادت مسیح (ع) را چنین توصیف کرده است: «فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا» (مریم: ۱۷) (آنگاه میان خود و آنان پرده‌ای کشید؛ ما هم روح خود (جبرئیل) را به سوی او فرستادیم که به صورت

«در نخستین روز هفته، سپیده‌دمان بر سر گور رفتند. [...] لیک چون به گور درآمدند، پیکر خداوند عیسی را نیافتند. [...] دو مرد با جامه‌های درخشان برایشان ایستادند. [...] آن دو مرد ایشان را گفتند: «از چه روی زنده را میان مردگان می‌جوئید؟ اینجا نیست؛ بلکه برخاسته است.» (همان: ۴۴۲)

۱-۴- انجیل یوحنا^۱

ولادت

اشاره‌ای به چگونگی ولادت مسیح (ع) نشده است.

مصلوب شدن

«او را با دو تن دیگر مصلوب کردند؛ در هر سو یکی و در میانه عیسی.» (عهد جدید، ۱۳۹۶: ۵۸۳) «یوسف رامه‌ای [...] از پیلاتوس اجازه خواست که پیکر عیسی را بردارد» (همان: ۵۸۶). «در مکانی که عیسی بر صلیب کشیده شده بود، باغی بود و در آن باغ، گوری تازه که هنوز هیچ‌کس در آن نهاده نشده بود. بدان‌سبب که روز تهیه یهودیان بود، چون آن گور نزدیک بود، عیسی را در آن نهادند. [...] در نخستین روز هفته، سپیده‌دمان که هنوز هوا تاریک بود، مریم مجدلیه بر سر گور آمد و دید که سنگ از برابر گور برداشته شده است.» (همان: ۵۸۹) «مریم بیرون نزدیک گور ایستاده بود و سخت می‌گریست. دو فرشته را بدید که جامه سپید بر تن داشتند و همانجا که پیکر عیسی نهاده شده بود، نشسته بودند. [...] روی‌گرداند و عیسی را بدید که آنجا ایستاده بود.» (همان: ۵۹۰)

۲- انجیل برنابا^۲

ولادت

«ناگاه جبرئیل فرشته داخل شد بر بستر او. [...] پس ترسید آن دختر از ظهور فرشته؛ لیکن آن فرشته فرونشاند ترس او را و گفت: مترس ای مریم! زیرا برخوردار شدی نعمتی را از نزد خدایی که برگزیده تو را تا مادر پیغمبری باشی. [...] پس پرسید عذرا: چگونه من می‌زایم پسری را درحالی که من نمی‌شناسم مردی را؟ پس جواب داد فرشته: ای مریم! به‌درستی که خدایی که آفرید آدم را از غیر انسان، هرآینه قادر است بر اینکه بیافریند در تو انسانی را از غیر انسان؛ زیرا هیچ محالی نیست نزد او. پس گفت مریم: به‌درستی که من دانا هستم به اینکه خدای قادر است که انجام شود مشیت او. پس گفت فرشته:

1. John

2. Barnabas

مریم اندر دمید و مریم بار برداشت.» (همان: ۹۸۰)

عروج

در تفسیر طبری ذیل آیه ۵۵ سوره آل عمران پایان کار عیسی چنین توصیف شده است: «عیسی را بگرفتند و بیاوردند و داری بزدند، که او را بر دار کنند و عیسی از ایشان ناپدید گشت و حق تعالی او را به آسمان برد و دیدار او را بر ایشوع افکند که مهتر جهودان بود و او را بگرفتند و بردار کردند. پنداشتند که عیسی است و عیسی را به آسمان برده بودند.» (طبری، ۱۳۳۹، ج ۱: ۲۲۳-۲۲۴)

۴-۲- تفسیر عتیق نیشابوری

ولادت

تفسیر سوراآبادی معروف به تفسیرالتفاسیر، تفسیری از قرآن در قرن پنجم هجری قمری است. چگونگی ولادت مسیح (ع) ذیل آیه ۱۷ و ۱۸ سوره مریم چنین آمده است: «مریم چون با یک سو شد از خاندان خود، به جایگاه بر آفتاب تا غسل کند. [...] بفرستادیم به وی جبرئیل ما را؛ مانسته شد او را به آدمی راست‌اندام بر هیئت برنایی نیکوروی نیکوموی نکو قد. در پیش مریم بیستاد. در آن وقت که جامه در پوشید مریم، او را بدید و بترسید؛ گفت: من بازداشت خواهم و پناه گیرم به خدای از تو اگر پرهیزکاری. جبرئیل گفت: من رسول خدایم به تو. [...] تا ببخشد تو را پسری پارسا و پاکیزه. مریم گفت: [...] هیچ آدمی به من نارسیده؛ نه به حلال و نه به حرام؛ و نبودم من پلیدکاری. جبریل گفت: چنین گفت خدای تو که آن بر من آسان است. [...] مریم دهن باز کرد و جبرئیل پفی در دهن وی افکند. خدای تعالی در ساعت عیسی را بیافرید.» (عتیق نیشابوری، ۱۳۸۹: ۲۲۸)

عروج

عروج مسیح (ع) در این تفسیر ذیل آیه ۱۵۷ و ۱۵۸ سوره نساء اینگونه روایت شده است: «هرادوس، ملک جهودان، قصد کشتن عیسی کرد. وی را در خانه‌ای کرد و داری بزدند و خلق حاضر آمدند. تطیانوس قَتال در خانه شد تا عیسی را بیرون آرد. خدای تعالی جبرئیل را بفرستاد تا عیسی را از آن زندان برگرفت و به روزن خانه بیرون برد و به آسمان چهارم برد و شبه او را بر تطیانوس اوگند. گفت: عیسی درین جا نیست. خلق در آمدند. وی را دیدند در هیئت عیسی. گفتند: عیسی خود تویی.» (عتیق نیشابوری، ۱۳۸۹: ۴۶) [...] وی را بر دار کردند و بکشتند. [...] خدای تعالی عیسی را به آسمان چهارم برد.

آدمیزاده‌ای راست قامت بر او نمایان گشت.) «قَالَتْ اِنِّي اَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتُ تَقِيًّا» (مریم: ۱۸) (مریم گفت: من به خدای مهربان پناه می‌برم از تو اگر پرهیزگاری!)

عروج

عروج مسیح (ع) به صراحت در آیات ۱۵۷-۱۵۸ سوره نساء و نیز در آیه ۵۵ سوره آل عمران عنوان شده است: «و این گفتارشان که ما مسیح، عیسی پسر مریم، فرستاده خدا را کشتیم- با آنکه نه او را کشتند و نه به دار آویختند؛ بلکه اشتباهی بر ایشان رخ داد- و آنان که درباره او اختلاف کردند قطعاً در این باره تردید داشته، جز پیروی از گمان، آگاهی درستی از آن ندارند و یقیناً او را نکشتند.» (نساء: ۱۵۷) «بلکه خدا او را به سوی خود بالا برد؛ و خدا توانمند و با حکمت است.» (نساء: ۱۵۸) «آنگاه که خدا گفت: ای عیسی! من تو را برگرفته و به سوی خود بالا خواهم برد و تو را از (شر و آزار) کسانی که کافر شدند پاک (و مصون) خواهم ساخت و آنان را که از تو پیروی کردند تا روز قیامت برتر از کسانی که کفر ورزیدند قرار خواهم داد، سپس بازگشت شما به سوی من است، آنگاه میان شما داوری خواهم کرد درباره آنچه بر سر آن اختلاف می‌کردید.» (آل عمران: ۵۵)

۴- تفاسیر و قصص اسلامی

۴-۱- تفسیر طبری

ولادت

در تفسیر طبری، از قدیمی‌ترین و جامع‌ترین تفسیرهای قرآن کریم در قرن سوم هجری قمری، ذیل آیه ۱۷ و ۱۸ سوره مریم آمده است: «پس مریم به پرده اندر شد و اندر آنجا سر بست و جامه اندر پوشید. پس آنگاه جبرئیل خویشتن بر صورت درودگر پرده برداشت و خویشتن بدو نمود. مریم چون وی را بدید، چنان دانست که یوسف درودگر است که اندر آمده است که مریم را ببیند. مریم گفت: اِنِّي اَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتُ تَقِيًّا. گفت من به خدا بازداشت خواهم از تو اگر هستی تو از پرهیزکاران. و مریم همی بترسید. جبرئیل چون دانست که مریم همی بترسد، گفت مترس که من آدمی نیستم که من رسول خداوند توام و اندر تو پدید آرم از باد پاک فرزندی.» (طبری، ۱۳۳۹، ج ۴: ۹۷۹) «گفت مرا چگونه فرزند باشد که مرا هرگز هیچ آدمی نسوده باشد؟ [...] گفت این بر خدای آسان است و همی خواهد خداوند تو که مریم فرزند را حجتی گرداند و کار این بود. جبرئیل به آستین

ولادت

«چون تن خود بشست، [...] ناگاه جوانی را دید خوب روی با جامه‌ای نیکو و بوی‌های خوش. [...] چون مریم او را بدید، بترسید. [...] در آن وقت مردی بود در بنی‌اسرائیل، فاسق؛ گمان برد که نباید که او بُود که قصد او کرده است. بدین سبب او را به خدای بیم کرد. [...] همچنین مردی بود در آن وقت که او را یوسف نجار گفتندی. مردی بود پارسا. [...] جبریل بر صورت او بیامد. [...] گفت که من رسول خدای توام که آمده‌ام تو را بشارت دهم به فرزندی پاکیزه بی‌عیب. [...] مریم گفت مرا چگونه فرزند بُود که هیچ نامحرم با من نبوده است؟ (نیشابوری، ۱۳۸۶: ۳۶۴) آنگاه جبریل آستین چپ مریم بگرفت و درو دمید. [...] و اندر ساعت بار بنهاد.» (همان: ۳۶۵)

عروج

«جهودان قصد کشتن او کردند. [...] خدای تعالی جبریل را بفرستاد تا بیامد و او را از میان ایشان برداشت و به آسمان برد. بعضی گویند مردی بود نام وی سطوس. خبر یافته بود که عیسی کجاست. [...] به طلب او بدان خانه درآمد. خدای تعالی شبه عیسی بر وی افکند. بیرون آمد و گفت عیسی را نمی‌یابم. ایشان گفتند چگونه که تو خود عیسی. پس او را بگرفتند و به دار کردند. [...] بعضی گویند در بنی‌اسرائیل جوانی بود مهتر ایشان. وی به طلب عیسی به خانه درآمد. عیسی بر بام شد. خدای تعالی جبریل را بفرستاد تا بیامد و عیسی را به آسمان برد. خدای تعالی شبه عیسی بر وی افکند. [...] بعضی گویند در آن وقت درآمد که عیسی در نماز ایستاده بود. هرچند طلب کرد او را نیافت. چون خواست که بیرون آید، خدای تعالی شبه عیسی برو افکند و شبه او بر عیسی؛ تا او را بگرفتند و بکشتند.» (نیشابوری، ۱۳۸۶: ۳۸۲-۳۸۳)

۲-۵- قصص الانبیاء بوشنجی

ولادت

قصص الانبیاء ابوالحسن البوشنجی، در سده هفتم هجری به نگارش درآمد. در تفسیر آیه ۴۲ سوره آل‌عمران و ۱۶ سوره مریم آمده است: «بعضی گویند آن مکان که حق تعالی گفت: «انْتَبَذَتْ» خانه‌ی خواهر او بود اشیاع؛ که پرده‌ای فرو گذاشتی تا مریم غسل کردی از حیض آنجا؛ و بعضی گویند از دیه بیرون آمدی و سوی مشرق قدری برفتی در پس کوه.» (بوشنجی، ۱۳۸۴: ۳۶۹) همچنین در تفسیر آیه ۱۷ و ۱۸ سوره مریم آمده است:

چون آنجا رسید، امر آمد فرشتگان را بنگرید تا با وی از این دنیا هیچ چیز هست؟ اگر نیست وی را به آسمان هفتم آرید. نگاه کردند با وی سوزنی یافتند در گریبان پلاس که چهل سال بود تا آن را پوشیده داشت. [...] ندا آمد که عیسی را همانجا بدارید. بیت‌المعمور را مسکن وی کردند تا به روز قیامت.» (همان: ۴۷)

۳-۴- روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن

ولادت

ابوالفتوح رازی از مفسران بزرگ شیعه در سده ششم هجری قمری بود. او ولادت مسیح (ع) را ذیل آیه ۱۸ و ۱۹ سوره مریم چنین بیان کرده است: «در پس کوه شد و چون برهنه شد و غسل می‌کرد، نگاه کرد جبرئیل را بر صورت برنائی امرد نکوروی و جعدموی.» (ابوالفتوح رازی، ۱۳۵۷، ج ۷: ۴۰۰) «چون مریم او را بدید، گفت پناه با خدای می‌دهم از تو اگر تو پرهیزکاری. [...] گفتند تقی‌نام در آن روزگار مفسدی بود که به بناهای مردم فرو شدی دنبال زنان داشتی؛ او را برعکس تقی خواندند. [...] جبرئیل گفت: من رسول خدای توام. برای آن آمده‌ام تا تو را فرزندی بدهم پرهیزگار پارسا. [...] مریم گفت: مرا چگونه باشد فرزندی و دست هیچ آدمی به من نارسیده؟ [...] آنگاه جبرئیل پیراهن مریم بگرفت و باد در آستین او بدید.» (همان: ۴۰۱)

عروج

ابوالفتوح رازی ذیل آیات ۱۵۷ و ۱۵۸ سوره نساء روایات متعددی از این واقعه مطرح کرده است: «عیسی بگریخت و در خانه شد که در سقف آن روزنی بود. خدای تعالی جبرئیل را فرستاد تا ایشان را کور کرد و عیسی را از روزن به آسمان برد. مهتر جهودان که یهودا بود مردی را فرستاد نام او ططیانوس. گفت در این خانه شو و عیسی را بکش. او در خانه رفت و می‌گردید کس را نیافت.» (همان، ج ۴: ۶۰) «حق تعالی شبه عیسی را بر او افکند. تا جهودان درآمدند، پنداشتند که او عیسی است. او را بگرفتند و بکشتند و بر دار کردند.» (همان: ۶۱)

۵- قصص الانبیاءها

۱-۵- قصص الانبیاء نیشابوری

قصص الانبیاء به داستان‌های زندگانی پیامبران اطلاق می‌شود که از قرآن یا تفاسیر معتبر نشأت گرفته باشد. قصص الانبیاء ابواسحاق نیشابوری در سده پنجم هجری قمری نوشته شده است.

ملک گفت تا او را بیاویزند. [...] حق تعالی جهان را تاریک کرد تا خلق یکدیگر را نمی‌دیدند و فرشته‌ای به فرمان باری تعالی بیامد و بند از عیسی برداشت و آن شخص را که خلق را دلالت کرده بود، بدان بند بست و حق تعالی او را به صورت عیسی کرده و او را بودا نام بود؛ چندان که فریاد کرد که من عیسی نیستم، قبول نکردند و او را بردار کردند. [...] بعضی گویند نیم‌شب سقف غار بشکافت و حق تعالی عیسی را به آسمان برد. [...] بعضی گویند جهودان عیسی را در خانه بازداشتند و نوزده مرد از اصحاب با او بودند. عیسی گفت: [...] کیست که صورت مرا قبول کند؟ [...] شخصی سرخس نام گفت: من قبول کنم. حق تعالی صورت عیسی او را داد. [...] عیسی اکنون در بیت المعمور است.» (بوشنجی، ۱۳۸۴: ۳۸۲)

بررسی اختلافات موجود در روایات

در جداول ۱ و ۲ اختلافات روایات مربوط به ولادت و عروج / مصلوب شدن مسیح (ع) به ترتیب تاریخی قید شده است. مبنای این قیاس‌های صورت گرفته، روایت کهن ترین منبع یعنی انجیل متی است. بعد از نقل هر روایت، تغییرات و تفاوت‌های روایات بعدی از لحاظ افزودن شخصیت، تغییر نام شخصیت، افزودن یا کاستن صحنه، با روایت پیشین سنجیده شده است.

«ابن عباس گوید: بر صورت جوانی خوب صورت پیش او آمد؛ گفت: اِنِّیْ اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْکَ اِنْ کُنْتَ تَقِيًّا. بعضی گویند شخصی بود در بنی اسرائیل تقی نام که بر زنان مولع بودی. مریم پنداشت که او آن تقی است. گفت: به خدا پناه گیرم از تو اگر تو از خدا ترسی. [...] جبرئیل گفت من فرستاده خدا هستم. بشارت دهم تو را به پسری پاک فرمانبردار. مریم گفت: مرا فرزند چگونه آید؟ و هیچ آدمی به من نرسید، نه به نکاح و نه به زنا. جبرئیل گفت: خدای تعالی چنان که خواهد آفریند و آفریدن بی محل بر وی آسان است. [...] جبرئیل پیش رفت و بادی به او دمید. بعضی گویند باد بر دهان او دمید و بعضی گویند: بر جیب جامه او و بعضی گویند بر موضع ولادت.» (همانجا).

عروج

ذیل آیات ۱۵۷ و ۱۵۸ سوره نساء روایات مختلفی از چگونگی معراج آمده است که در اینجا به تلخیص نقل می‌شوند: «یک روایت آن است که عیسی و حواریان در خانه‌ای بودند، اعوان ملک در را بگرفتند. [...] شمعون بیرون بود، بیامد. [...] او را بگرفتند و عذاب کردند. [...] روایتی دیگر آن است که حواریان او را گفتند یا نبی الله! ما را وصیتی کن. [...] چون عیسی از وصیت فارغ شد، جهودان بیامدند تا او را بگیرند. [...] بعضی گویند چون او را از غار بیرون بردند، آن شب او را نگاه داشتند و بامداد

جدول ۱ - اختلاف روایات مربوط به ولادت مسیح (ع) به ترتیب تاریخی

ولادت مسیح (ع) در انجیل متی: مریم که نامزد یوسف بود خویشتن را از روح القدس آبتن یافت.				
متون	افزودن شخصیتها	تغییر نام شخصیتها	افزودن صحنه	کاستن صحنه
مرقس	-	-	-	اشاره‌ای به ولادت نشده است.
لوقا	-	پسر خدا	فرشته بر مریم وارد شد. مریم پریشان گشت. مریم گفت: با مردی نیامیخته‌ام.	-
یوحنا	-	-	-	اشاره‌ای به ولادت نشده است.
برنابا	-	-	-	از یوسف سخنی نرفته است.
قرآن کریم	-	روح / بشری زیبا و راست‌اندام	-	ترسیدن مریم از ظهور فرشته مطرح نشده است.

تفسیر و قصص انبیاء	طبری	اشاره به یوسف درودگر	-	جبرئیل گفت: مترس! / جبرئیل بر آستین او دمید	-
	تفسیر عتیق نیشابوری	-	برنایی نیکوروی، نیکوموی، نکوفد	مریم به یک سو شد تا غسل کند. مریم دهن باز کرد و جبرئیل پفی در دهن وی افکند	از یوسف سخنی نرفته است.
	قصص الانبیاء نیشابوری	-	جوانی را دید خوب روی با جامه‌ای نیکو و بویهای خوش	هم از یوسف و هم از مرد فاسق سخن رفته است. / جبرئیل آستین چپ مریم بگرفت و درو دمید	-
	تفسیر ابوالفتح	تقی	برنایی امرد، نکو روی و جعد موی	جبرئیل پیراهن مریم بگرفت و باد در آستین او بدمید.	-
	قصص الانبیاء بوشنجی	-	-	جبرئیل بادی به او دمید. بعضی گویند بر دهان، بعضی گویند بر جیب جامه و بعضی گویند بر موضع ولادت	-

جدول ۲ - اختلاف روایات مربوط به عروج / مصلوب شدن مسیح (ع) به ترتیب تاریخی

<p>مصلوب شدن مسیح (ع) در انجیل متی: یهودای اسخریوطی مسیح را تسلیم کرد. وی راسی سکه سیمین دادند. با بوسه زدن بر مسیح او را نشان داد. یکی از یاران عیسی با شمشیر گوش خادم اعظم را برید. در هر عید رسم بود یک زندانی آزاد شود. مردم گفتند مسیح بر صلیب کشیده شود. دو راهزن با او به صلیب کشیده شدند، از ساعت ششم تا نهم تاریکی تمام زمین را فراگرفت. مردی توانگر، یوسف نام، جسد عیسی را برداشته در گور تازه‌ای نهاد. عیسی گفته بود پس از سه روز برخوادم خاست. پس از روز سبت، مریم مجدلیه و آن مریم دگر به دیدن گور آمدند. ناگاه زلزله ای عظیم روی داد. فرشته فرود آمد و زنان را گفت عیسی برخاسته است.</p>				
تاریخ	متون	افزودن شخصیتها	افزودن صحنه	کاستن صحنه
	مرقس	_____	ظهور جوانی که جامه‌ای سفید دربرداشت.	سی سکه سیمین / زلزله
	لوقا	شیطان / دو مرد با جامه - های درخشان	عیسی گوشش را لمس کرد و شفای بخشید.	الهی الهی مرا چرا ترک کردی؟
	یوحنا	مالخوس	مریم دو فرشته را بر سر قبر دید سپس عیسی را ایستاده دید	مریم مادر یعقوب / عروج به آسمان
	برنابا	جبرئیل، میکائیل، رافائیل و اوریل / مریم مجدلیه و مارتا و لعازر و یوحنا و یعقوب و پترس	سی سکه / جبرئیل، میکائیل، رافائیل و اوریل عیسی را از پنجره‌ای برداشته و در آسمان سوم گذاشتند / خدا یهودا را در کلام و چهره شبیه عیسی نمود. / خدایا چرا مرا و انهداهای	ظهور دو فرشته بر مریم. / رسم آزاد کردن زندانی در عید
قرآن کریم	_____	امر بر آنها مشتبه شد.	سی سکه / جبرئیل، میکائیل، رافائیل و اوریل عیسی را از پنجره‌ای برداشته و در آسمان سوم گذاشتند. / خدا یهودا را در کلام و چهره شبیه عیسی نمود. / خدایا چرا مرا و انهداهای؟ / مریم باکره و مریم مجدلیه و مارتا و لعازر و یوحنا و یعقوب و پترس	
ع. ی. ع.	طبری	ایشوع	داری بزدد	_____

	جبرئیل عیسی را به آسمان چهارم برد. / شبه او را بر تطیانوس افکند/ با عیسی سوزنی یافتند/ عیسی را به آسمان هفتم برید/ عیسی شمعون را ولیعهد خود کرد.	تطیانوس / شمعون	حقیقی بنشآوری
از شمعون سخن نرفته است.	در سقف روزنی بود/ خدایتعالی جبرئیل را فرستاد تا ایشان را کور کند.	_____	ابوالفتح رازی
_____	خدای تعالی شبه عیسی بر سطوس افکند.	سطوس	قصص- الانبیا بنشآوری
از یهودا سخن نرفته است.	فرشته ای بیامد و بند از عیسی برداشت/ نیم شب سقف غار بشکافت/ جهودان عیسی را در خانه با ۱۹ تن از اصحاب بازداشتند. عیسی گفت کیست که صورت مرا قبول کند؟ شخص سرخس نام گفت من قبول کنم./ عیسی در بیتالمعمور است.	سرخس	قصص الانبیا بو شنجی

متون ادبی

عبارات و اشارات مرتبط با ولادت مسیح (ع)

در متون شعر فارسی شواهد متعددی وجود دارد که در کنار آبستنی، از الفاظ و مضامینی همچون دمیدن باد، آستین و دوشیزگی نیز بهره برده و به تصریح یا تلویح به آبستنی مریم (ع) اشارت دارند:

این یکی گویا چرا شد، نارسیده، چون مسیح؟
وان یکی بی شوی چون مریم چرا برداشت بار؟
(منوچهری، ۱۳۹۶: ۱۰۲)

بی شوی شد آبستن، چون مریم عمران
وین قصه بسی طرفه تر و خوش تر از آنست
زیرا که گر آبستن مریم به دهان شد،
این دختر رز را نه لبست و نه دهانست
(همان: ۸۹)

همچو مریم درو معانی من
همه دوشیزگان آبستنتن
(سنایی، ۱۳۸۳: ۵۰۶)

جبرئیل وار باد معانی به فر او
در آستین خاطر مریم دمیده ام
(خاقانی، ۱۳۹۳، ج ۲: ۹۳۵)

تو رفتی در آستان کعبه
چون روح در آستین مریم
(جمال الدین عبدالرزاق اصفهانی)

درخت گل از باد آبستنی

شکم کرده پر بچه رستنی

(نظامی، ۱۳۷۶: ۳۰۲)

(نیز ر.ک خاقانی، ۱۳۹۳، ج ۱: ۲۰، ۱۹۰، ۴۰۹، ۴۱۶ و

۷۳۰: نظامی، ۱۳۷۶: ۴۷)

عبارات و اشارات مرتبط با عروج/ مصلوب شدن

مسیح (ع)

از واژگان مرتبط با این معنی در متون شعری، در کنار «مسیح» می توان به «صلیب»، «چلیپا»، «دار» و «عود الصلیب» اشاره کرد که متناسب با باورهای مسیحی است؛ و «آسمان چهارم» و «سوزن» که مطابق با تفاسیر اسلامی است. همینگونه است مفاهیمی از قبیل رفتن عیسی به مثابه پسر نزد پدر که اشارتی است به باوری مسیحی؛ و توصیف مسیح به «ناکشته کشته» که ناظر به باوری اسلامی است:

صلیب/ دار عیسی/ عودالصلیب/ رفتن پسر نزد پدر
همان دار عیسی نیرزد به رنج
که شاهان نهادند آن را به گنج
(فردوسی، ۱۳۷۳، ج ۸: ۹۰۸: ۲۰۸)

ناکشته کشته صفت روح قدس بود
ناکشته کشته صفت این حیوان است
(منوچهری، ۱۳۹۶: ۸۹)

قول مسیح آنکه گفت: «زی پدر خویش
می شوم»، این رمز بود پیش افاضل
(ناصر خسرو، ۱۳۹۳: ۱۴۷)

زنده رفتن به دار بر هوس است

صورت نگرفته است و در انجیل متی نیز صرفاً بارداری او از روح القدس عنوان شده است. حال آنکه از این واقعه مفصلاً در قصص و تفاسیر اسلامی سخن رفته است. چنانچه روایات اسلامی را فرامتن قرآن کریم و پس از آن اناجیل تلقی کنیم، باید تفاسیر اسلامی موجود در خصوص این روایت را پس از متن قرآن کریم، تشریح انجیل لوقا در نظر گرفت. همانطور که مشاهده می‌شود عناصر مشترک این روایت در تفاسیر اسلامی عبارتند از:

۱. حضور فرشته («روح القدس» در قرآن / «جبرئیل» در تفاسیر و قصص) ۲. بشارت به میلاد مسیح ۳. ترس مریم (ع) ۴. نحوه بارداری مریم توسط روح (روح القدس / جبرئیل). لذا می‌توان روایات موجود در تفاسیر اسلامی را در عین تفاوتها و افزوده‌هایی که هم نسبت به قرآن و هم نسبت به اناجیل دارند، علاوه بر تشریح قرآن کریم، فرامتنی از روایت انجیل لوقا نیز قلمداد کرد.

با تأمل در ترجمه‌ها و تفاسیر مختلف واژه «تقی» در آیه ۱۸ سوره مبارکه مریم «قَالَتْ إِنِّي أُوذِي بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِن كُنْتَ تَقِيًّا» متوجه معنای دوگانه این کلمه می‌شویم: «تقی» را برخی به معنای «پرهیزگار» و برخی اسم شخصی از بنی اسرائیل گرفته‌اند که بر زنان مولع بوده است. پس می‌توان اینگونه نتیجه گرفت که تفاوت‌های روایی، به نوع تفسیر، و نوع تفسیر به نوع ترجمه نیز بستگی دارد. علاوه بر این درباره چگونگی آبتنی مریم (ع) از آیه ۱۲ سوره تحریم «و مریم ابنت عمران الّتی أحصنت فرجها فنفخنا فیہ من روحنا...» چهار تفسیر و لذا چهار روایت پدید آمده است: ۱. دمیدن در دهان ۲. در آستین ۳. در جامه ۴. در موضع ولادت. در یکی از روایتهای بوشنجی از این آیه دمیدن «بر موضع ولادت» استنباط شده است درحالی‌که دیگر روایات یعنی دمیدن در «دهان» (روایت عتیق نیشابوری)، یا دمیدن در «آستین» (روایت طبری و نیشابوری) و یا «جامه» (روایت دیگر بوشنجی) نه تصریحی صریح در نص قرآن کریم دارد و نه در اناجیل. از میان تفاسیر یادشده، در مجموع روایات، در تفسیر طبری مطابقت بیشتری با انجیل لوقا قابل مشاهده است. در شواهد شعری ذکر شده از آبتنی مریم (ع) آبتنی از طریق دمیدن باد بالاترین بسامد را دارا است. همچنین جمال‌الدین عبدالرزاق اصفهانی و خاقانی دمیدن باد در آستین را عامل آبتنی عنوان کرده‌اند؛ لذا می‌توان این آیات را فرامتن تفسیر طبری دانست. شباهت بیشتر

زننده بر دار یک مسیح بس است (نظامی، ۱۳۷۷: ۳۵۹)
 با «لا» برآر نفس چلیپا پرست از آنک
 عیسی توست نفس و صلیب است شکل «لا»
 (خاقانی، ۱۳۹۳، ج ۱: ۳۰)
 (نیز ر.ک فردوسی، ۱۳۷۳، ج ۶ و ۷: ۲۳۰، ۲۴۵؛
 فردوسی، ۱۳۷۳، ج ۸ و ۹: ۸۱ و ۲۰۴ و ۲۰۸ و ۲۵۶ و
 ۲۷۲؛ خاقانی، ۱۳۹۳، ج ۱: ۱۹۴ و ۵۷۲؛ خاقانی، ۱۳۹۳،
 ج ۲: ۸۱۰، ۱۰۰۴ و ۱۲۸۳)

مسیح / آسمان چهارم / فلک خورشید / بیت المعمور
 چو عیسی را عدو بسیاری شد زود
 بیبرد ایـزد و را در چرخ رابع
 (سنایی، ۱۳۶۲: ۱۰۷۶)
 گـازری از رنگـری دور نیست
 کلبه خورشید و مسیحا یکست
 (نظامی، ۱۳۸۵: ۹۵)
 عیسیم، از بیت معمور آمده؛ وز خوان خلد
 خورده قوت و زگه اخوان را، ز خوان آورده‌ام
 (خاقانی، ۱۳۹۳، ج ۱: ۳۴۰)
 (نیز ر.ک منوچهری، ۱۳۹۶: ۸۹؛ سنایی، ۱۳۶۲: ۳۷، ۱۱۸،
 ۱۳۸، ۱۹۲، ۲۹۹، ۴۱۷، ۵۸۹، ۸۱۰، ۱۰۷۶؛ خاقانی، ۱۳۹۳،
 ج ۱: ۱۸۴، ۳۹۴، ۷۰۸ و ج ۲: ۱۱۷۲؛ انوری، ۱۳۷۲: ۷۷)

سوزن عیسی

سوزنی را پای‌بند راه عیسی ساختند
 حب دنیا پای‌بندست از همه یک سوزن‌ست
 (سنایی، ۱۳۶۲: ۸۵)
 فرسوده‌تر ز سوزن عیسی تن من است
 باریک‌تر ز رشته مریم لبان اوست
 (خاقانی، ۱۳۹۳، ج ۲: ۸۱۰)
 چرا سوزن چنین دجال چشم است
 که اندر جیب عیسی یافت ماوا؟!
 (خاقانی، ۱۳۹۳، ج ۱: ۴۱)
 (نیز ر.ک خاقانی، ۱۳۹۳، ج ۱: ۴۱، ۱۵۹، ۶۵۳، ج ۲:
 ۸۱۰، ۹۷۳)

تحلیل روایات با رویکرد فرامتنیت

روایات مربوط به ولادت

همانگونه که در جدول «۱» مشاهده می‌شود، چگونگی آبتن شدن مریم (ع) تنها در انجیل لوقا به تفصیل مطرح شده است و در انجیل مرقس و یوحنا هیچ اشاره‌ای بدان

روایت متون شعری در این باره با تفاسیر اسلامی (و نه نص قرآن و نه اناجیل) تأثیرپذیری بیشتر این متون را از منابع تفسیری دست‌کم در این موضع نشان می‌دهد.

اختلاف روایت و درحقیقت چگونگی تشریح منابع پیشین یعنی قرآن کریم و اناجیل، خود نکته قابل توجهی است. آنکه مریم از او آبتن می‌گردد، «روح» خوانده شده است که در اناجیل نیز با «روح‌القدس» مواجهیم؛ اما در تفاسیر اسلامی از «جبرئیل» یاد شده است که در ترجمه اناجیل شکل «فرشته» به خود گرفته است. می‌دانیم که «روح‌القدس» یکی از سه اُفَنوم (سه جلوه ذات واحد خداوند: پدر، پسر، روح‌القدس) است و نقش و وظیفه او در الهیات مسیحی (از جمله در «حیات‌بخشی») بالکل با نقش «جبرئیل» - که در فرهنگ اسلامی صرفاً یک فرشته است - متفاوت است. خلط یا جایگزینی «روح‌القدس» با «جبرئیل» در تفاسیر و قصص اسلامی ظاهراً بواسطه نقش «ظهور» و «پیام‌رسانی» جبرئیل، یا جایگزین کردن شخصیتی شناخته‌شده و تاحدی مشابه برای مخاطبان مسلمان به جای «روح‌القدس» بوده است. حضور «جبرئیل» که در تفسیر طبری در سیمای یوسف درودگر، در تفسیر عتیق نیشابوری به صورت مردی نیکوروی، و در قصص‌الانبیاء در هیأت انسان تصویر شده است، در قرآن کریم به «روح» تصریح شده است که در قالب «بشر» «تمثل پیدا کرده است». همینگونه خوف مریم (ع) از حضور فرشته، در تفسیر عتیق نیشابوری و قصص‌الانبیاء به دلیل نگرانی از شخصی «تقی‌نام» در بنی‌اسرائیل عنوان شده است.

روایات مربوط به عروج

اناجیل اریعه در ذکر چگونگی مصلوب‌شدن و سپس عروج مسیح (ع) مشابهت زیادی با یکدیگر داشته و در تأیید یکدیگر هستند و به نوعی رابطه فرامتنی میان آنها برقرار است. به عبارت دیگر اناجیلی که شورای نیقیه در قرن چهارم میلادی به رسمیت شناخته است، وقایعی مشابهی را درباره آغاز و پایان زندگی عیسی (ع) روایت می‌کنند. صرف‌نظر از مصلوب‌شدن، باقی روایات ذکر شده با تفاسیر اسلامی و قرآن کریم همخوانی دارد و البته در ذکر جزئیات عروج، شرح و بسط تفاسیر اسلامی به مراتب بیشتر از متن اناجیل است. اما در میان اناجیل، انجیل برنابا هم‌سو با باور مسلمانان است؛ که در برنابا نیز همچون قرآن کریم عیسی (ع) مصلوب نمی‌شود؛ لذا

انجیل برنابا را می‌توان فرامتن قرآن کریم تلقی کرد. قرآن کریم در رابطه با عروج مسیح (ع) به صراحت عنوان کرده است که مسیح را «نه کشتند و نه به دار کشیدند، بلکه امر بر آنها مشتبه شد». و «خدا او را به سوی خود بالا برد». با بررسی تفاسیر اسلامی، بسط روایت قرآنی را در روایت عروج شاهد هستیم. نکته جالب توجه اینجاست که تفاسیر قدیمی‌تر در مقایسه با دیگر تفاسیر به طور مجمل‌تری به شرح عروج مسیح (ع) پرداخته‌اند و با گذشت زمان شرح‌ها متنوع‌تر و مبسوط‌تر شده‌اند. بعد از قرآن کریم که عروج مسیح (ع) را به اجمال و اشارت روایت کرده است، تفسیر طبری از قرن سوم هجری به ایجاز از عروج مسیح (ع) سخن گفته است؛ درحالی‌که تفسیر عتیق نیشابوری در قرن پنجم نسبت به تفسیر طبری شرح و بسط بیشتری دارد و به ذکر جزئیاتی همچون توقف مسیح (ع) در آسمان چهارم به علت همراه داشتن «درزنی» به لباسش می‌پردازد. ابوالفتوح رازی نیز که از مفسران شیعه قرن ششم است، برخلاف تفسیرهای قبلی به اطناب صفحات زیادی را به شرح و تفسیر عروج مسیح (ع) اختصاص داده است و به ذکر یک روایت بسنده نکرده است. در قصص‌الانبیاء متعلق به سده هفتم هجری نیز روایات متنوعی را از عروج مسیح (ع) شاهد هستیم. میان تفاسیر اسلامی نیز می‌توان رابطه فرامتنیتی قائل شد؛ چراکه حضور یک متن در دیگری و شرح و تأیید متن اولدر متن دوم و متون بعدی، در عین وجود برخی تفاوت‌های روایی کاملاً مشهود است.

با بررسی متون شعر پارسی تا قرن ششم نیز، درکنار واژه «مسیح» و «عیسی» واژگانی پربسامد را همچون دار، صلیب، آسمان چهارم، جایگاه خورشید، بیت‌المعمور، فلک اریعه و سوزن شاهد هستیم که متأثر از روایات مسیحی و اسلامی به صورت توأمان است.

سروده ناصرخسرو درباره رفتن مسیح نزد «پدر خویش» در عین تأویل و به‌گونه‌ای رد عبارات ظاهری، فرامتنی از عبارت عیسی (ع) در انجیل است (انجیل یوحنا، باب ۱۴ / ۲۹). سخن خاقانی درباره «آتهام عیسی به خدایی»، نقل و در عین حال نقد باوری مسیحی است، که عیسی یکی از سه اُفَنوم و جلوه‌ای از حقیقتی واحد شمرده می‌شود. همچنین است تعبیر نظامی از «زنده بر دار رفتن مسیح» که اشارتی بدین باور اسلامی می‌تواند بود که شخصی جز او (و در واقع در شمایل او) بر دار رفت.

کدام یک از روایات بازتاب یافته در متون شعر پارسی متأثر از متون مسیحی و کدام برآمده از آبخشورهای اسلامی است، و اینکه کدام یک از بخشهای روایی در متون ادبی بازتاب یافته و کدام بخشها بازتاب نیافته‌اند، به تفصیل در طی جدول‌هایی نشان داده شد. دیدیم که درباره چگونگی آبتنی مریم (ع) از آیه ۱۲ سوره تحریم چهار تفسیر و لذا چهار روایت پدید آمده است: ۱. دمیدن در دهان (روایت عتیق نیشابوری) ۲. در آستین (روایت طبری و نیشابوری) ۳. در موضع ولادت (روایت بوشنجی) ۴. در جامه (روایت دیگر بوشنجی). منابع شعری بررسی شده درباره شیوه آبتنی مریم، فرامتن تفسیر طبری و نیشابوری‌اند که آبتنی مریم را از طریق آستین او روایت می‌کنند؛ اما آبتنی مریم (ع) در سروده منوچهری دامغانی متوفای حدود ۴۳۲ ق همچون تفسیر عتیق نیشابوری و از طریق دهان روایت شده است؛ بنابراین این دو متن را باید فرامتن یکدیگر دانست. از میان تفاسیر یادشده، در مجموع روایات، در تفسیر طبری مطابقت بیشتری با انجیل لوقا قابل مشاهده است. سروده ناصر خسرو در عین تأویل و به گونه‌ای رد عبارات ظاهری درباره رفتن مسیح نزد «پدر خویش»، فرامتنی از عبارت عیسی (ع) در انجیل است. سخن خاقانی نیز درباره «اتهام عیسی به خدایی» که نقد باوری مسیحی است، و نیز تعبیر نظامی از «زننده بر دار رفتن مسیح» که انکار مصلوب شدن عیسی است، علی‌رغم انکار همگی به نوعی فرامتنی از انجیل محسوب می‌شوند.

بررسی متون شعر پارسی تا قرن ششم، نمایانگر بسامد واژگانی همچون دمیدن باد، آستین و دوشیزگی در ارتباط با ولادت، و همچنین دار، صلیب، آسمان چهارم، جایگاه خورشید، بیت‌المعمور، فلک رابع و سوزن در ارتباط با مصلوب شدن/ عروج عیسی است که به نوعی متأثر از روایات مسیحی و اسلامی به صورت توأمان است؛ بنابراین، این متون نیز که در تأیید روایات مسیحی و اسلامی‌اند، فرامتنی از هر دوی آنها محسوب می‌توانند شد. نه تنها تفاسیر اسلامی (اعم از تفاسیر شیعی و تفاسیر اهل سنت) در خصوص روایات نقل شده درباره آغاز و پایان زندگانی مسیح (ع) فرامتنی از قرآن کریم و پس از آن عهد جدید هستند، میان خود تفاسیر اسلامی نیز رابطه فرامتنی برقرار است. بر همین اساس، متون ادب فارسی با متون تفسیری و قصص الانبیاءها، و این متون نیز با دو آبخشور اصلی یعنی قرآن کریم و انجیل، رابطه‌ای فرامتنی دارند.

منابع

الف) کتاب‌ها

بیشترین بسامد از واژه دار و صلیب در سروده‌های فردوسی شاعر قرن چهارم مشهود است که البته ناظر به ماجرای تاریخی قرار گرفتن صلیب عیسی در خزانة خسرو پرویز از غنایم جنگهای روم پس از تسخیر اورشلیم و به آتش کشیدن کلیسای آناستازیس در سال ۶۱۴ یا ۶۱۵ م و حوادث بعد از آن است. شاعران پس از او، متأثر از تفاسیر اسلامی، واژگانی مرتبط با آسمان چهارم و سوزن را در اشعار خود استفاده کرده‌اند. در میان تفاسیر بررسی شده، تفسیر عتیق نیشابوری تنها تفسیری است که به وجود سوزن در لباس مسیح در زمان عروج او اشاره کرده است. طبق این روایت وجود سوزن بر لباس مسیح (ع) علت توقف او در آسمان چهارم و ناتوانی در صعود به آسمان هفتم است. لذا می‌توان گفت سنایی شاعر صوفی مسلک قرن ۵ و ۶ که بیشترین بسامد از ترکیبات فلک چهارم در اشعارش تجلی یافته، متأثر از تفاسیر اسلامی همچون تفسیر عتیق نیشابوری است. خاقانی نیز اگرچه از مادری مسیحی زاده شده است اما رگه‌هایی از روایت عتیق نیشابوری در خصوص عروج مسیح (ع) در اشعارش آشکار است.

نتیجه

تفاوت‌های روایی نه تنها در قیاس متون اسلامی با متون مسیحی دیده می‌شود، در میان تفاسیر و قصص اسلامی (حتی در یک متن واحد) و متون شعری نیز قابل مشاهده است. یکی از جنبه‌های تعیین روابط «فرامتنی»، بررسی وجوه شباهات دو یا چند متن در نوع و نحوه اختلافات روایی این منابع نسبت به موضوعی واحد در قیاس با دیگر منابع است. دیدیم که تفاوت‌های روایی به نوع تفسیر، و نوع تفسیر به نوع ترجمه نیز بستگی دارد (چنانکه واژه «تقی» در جریان آبتنی مریم (ع)، هم به اسم علم ترجمه شده بود و هم به صفت؛ و این دو موجب پدید آمدن دو روایت کاملاً متفاوت از بخشی از زندگانی مریم شده است). با بررسی متون شعر پارسی، خاصه متون شعری قرن ششم مانند آثار پدیدآمده توسط شاعران مسلمان در خطه اران و شروان که با محیط‌های مسیحی در پیوند بوده‌اند، هم شاهد ظهور نحوه روایات متعدد اسلامی و هم شاهد روایاتی مطابق منابع مسیحی هستیم و این نکته نشان می‌دهد تفاوت‌های روایی گذشته از زمینه‌های باورشناختی مؤلف، به بستر فرهنگی و تاریخی (مؤلفه زمانی و مکانی) پیدایش متن نیز بازبسته است. جنبه‌های اشتراک و وجوه افتراق این روایت‌ها و اینکه

- ۱- قرآن کریم
 ۲- انجیل برنابا (۱۳۹۶). ترجمه حیدرقلی سردار کابلی، چاپ ششم، تهران: نشر نیایش.
- ۳- عهد جدید (۱۳۹۶). ترجمه پیروز سیار، چاپ پنجم، تهران: نشر نی.
- ۴- ابوالفتح رازی، حسین بن علی (۱۳۵۷). *روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن*، به قلم حاج میرزا ابوالحسن شعرانی، به تصحیح علی اکبر غفاری، جلد ۷ و ۸، تهران: چاپ اسلامی.
- ۵- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۷۳). *شاهنامه*، از روی چاپ مسکو، به تصحیح سعید حمیدیان، چاپ اول، جلد ۶-۷ و جلد ۸-۹، تهران: انتشارات قطره.
- ۶- البوشنجی، شیخ ابوالحسن بن الهیصم (۱۳۸۴). *قصص الانبیاء*، ترجمه محمد بن اسعد بن عبدالله الحنفی التستری، تصحیح سیدعباس محمدزاده، چاپ اول، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- ۷- آریان، قمر (۱۳۶۹). *چهره مسیح در ادب فارسی*، تهران: انتشارات معین.
- ۸- آلن، گراهام (۱۳۹۷). *بینامتنیت*، ترجمه پیام یزدانجو، تهران: نشر مرکز.
- ۹- برسلر، چارلز (۱۳۹۳). *درآمدی بر نظریه‌ها و روش‌های نقد ادبی*، ترجمه مصطفی عابدینی فر، ویرایش حسین پاینده. تهران: نیلوفر.
- ۱۰- تودوروف، تزوان (۱۳۹۶). *منطق گفتگویی میخائیل باختین*، ترجمه داریوش کریمی، تهران: مرکز.
- ۱۱- تولان، مایکل (۱۳۸۶). *روایت‌شناسی، درآمدی زبان‌شناختی - انتقادی*، ترجمه نعمتی، فاطمه و علوی، فاطمه، چاپ اول، تهران: سمت.
- ۱۲- جمال‌الدین عبدالرزاق اصفهانی (۱۳۲۰). *دیوان جمال‌الدین عبدالرزاق اصفهانی*، با تصحیح و حواشی حسن وحید دستگردی، تهران: ارمغان.
- ۱۳- خاقانی شروانی (۱۳۹۳). *دیوان خاقانی*، به تصحیح دکتر میر جلال‌الدین کزازی، چاپ سوم، جلد ۱ و ۲، تهران: نشر مرکز.
- ۱۴- سنائی غزنوی، ابوالمجد مجدود بن آدم (۱۳۶۲). *دیوان سنائی*، به تصحیح محمدتقی مدرس رضوی، تهران: انتشارات کتابخانه سنائی.
- ۱۵- سنائی غزنوی، ابوالمجد مجدود بن آدم (۱۳۸۳). *حدیقه‌الحدیقه و شریعه‌الطریقه*، به تصحیح محمدتقی مدرس رضوی. چاپ ششم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۶- طبری، محمد بن جریر (۱۳۳۹). *تفسیر طبری*، به تصحیح حبیب یغمایی، ج ۱ و ۴، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۷- عتیق نیشابوری (۱۳۹۲). *قصص قرآن مجید برگرفته از تفسیر ابوبکر عتیق نیشابوری*، به اهتمام یحیی مهدوی، تهران: نشر خوارزمی.
- ۱۸- علی بن محمد انوری (۱۳۷۲). *دیوان انوری*، جلد ۱، به تصحیح محمدتقی مدرس رضوی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۱۹- منوچهری دامغانی (۱۳۹۶). *دیوان منوچهری*، به تصحیح سعید شیری، چاپ اول، تهران: انتشارات نگاه.
- ۲۰- ناصر خسرو، حکیم ابومعین ناصر خسرو قبادیانی (۱۳۹۳). *دیوان اشعار حکیم ناصر خسرو قبادیانی*، کهن‌ترین نسخه خطی مکتوب به سال ۷۳۶، به تصحیح مجتبی مینوی، مهدی محقق. چ نهم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲۱- نامور مطلق، بهمن (۱۳۹۰). *درآمدی بر بینامتنیت: نظریه‌ها و کاربردها*. تهران: نشر سخن.
- ۲۲- نظامی گنجوی (۱۳۷۶). *شرف‌نامه*، به تصحیح حسن وحید دستگردی، به کوشش سعید حمیدیان، چاپ دوم، تهران: انتشارات قطره.
- ۲۳- نظامی گنجوی (۱۳۸۵). *مخزن‌الاسرار*، به تصحیح حسن وحید دستگردی، به کوشش سعید حمیدیان، چاپ نهم، تهران: انتشارات قطره.
- ۲۴- نظامی گنجوی (۱۳۷۷). *هفت‌پیکر*، به تصحیح حسن وحید دستگردی، به کوشش سعید حمیدیان، چاپ سوم، تهران: انتشارات قطره.
- ۲۵- نیشابوری، ابواسحاق ابراهیم بن منصور ابن خلف (۱۳۸۶). *قصص الانبیاء*، به تصحیح حبیب یغمایی، چ پنجم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ب) مقالات**
- ۲۶- نامور مطلق، بهمن (۱۳۸۶). «ترامتنیت مطالعه روابط یک متن با دیگر متن‌ها». *پژوهشنامه علوم انسانی*. دانشگاه شهید بهشتی. تهران. فرهنگستان هنر. ش ۵۶. زمستان. صص ۸۳-۹۸
- ۲۷- نامور مطلق، بهمن (۱۳۹۱). «گونه‌شناسی بیش‌متنی». *فصلنامه پژوهش‌های ادبی*. ش ۳۸. صص: ۱۳۹-۱۵۲.
- ج) پایان‌نامه**
- ۲۸- کریم‌زاده نگاری، زینب (۱۳۹۳). «تأثیر قرآن بر اشعار کاظم آزری براساس نظریه ترامتنیت ژرار ژنت»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء.